

Т.О. Пригоровська, асист.
Л.Я. Роп'як, к.т.н., с.н.с., доц.
І.С. Когут, інж.
В.Г. Панчук, д.т.н., проф.
Л.О. Борушак, к.т.н., доц.
І.О. Шуляр, к.т.н., доц.

Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу

Дослідження напруженого стану литої заготовки лопатевого долота

Створена твердотільна модель лопатевого долота та ливарної форми. Досліджено процес заливання розтопленої сталі у кокіль. Вивчено характер розподілу залишкових напружень у різних перерізах заготовки лопатевого долота. Встановлено, що найбільш високий рівень залишкових напружень виникає в основі паза заготовки між лопатями. Запропоновано шлях зменшення рівня залишкових напружень у заготовці лопатевого долота, який полягає у проведенні відпалу заготовки.

Ключові слова: заготовка; вилівок; ливарна форма; залишкові напруження; комп'ютерне моделювання; лопатеве долото.

Постановка проблеми. Породоруйнівний інструмент є головним елементом бурового обладнання, оскільки здійснює процес руйнування гірської породи. Бурові долота працюють за високих статичних і динамічних навантажень, крутного моменту, в умовах агресивного корозійного середовища – абразивовмісної рідини, що рухається під високим тиском та значних температур, що виникають в зоні тертя. Від якості виготовлення бурового інструменту залежать його експлуатаційні характеристики. Останнім часом безопорні долота з полікристалічними алмазно-твердосплавними різцями (PDC) широко використовують для буріння свердловин на нафту, газ і воду тощо. Вказаний тип доліт витісняє шарошкві долота завдяки більш високій зносостійкості PDC-різців, відсутності складного вузла підшипникових опор та рухомих елементів у конструкції, а також ремонтпридатності. Крім того, застосування безопорних доліт забезпечує вищу механічну швидкість буріння, підвищену проходку інструменту, потребує виконання меншої кількості спускально-піднімальних операцій, що знижує собівартість одного метра проходки, а також скорочує час на відкриття пласта та збереження колекторських властивостей продуктивного горизонту [1].

Показники відпрацювань бурових доліт, в першу чергу, залежать від якості бурового інструменту та його технічних характеристик, що підтверджується всім світовим досвідом, де роботи з вдосконалення експлуатаційних і технологічних рішень щодо його виготовлення не припиняються. Довговічність і надійність доліт, в основному, залежить від технологічного забезпечення їх виготовлення ще на стадії отримання заготовки, саме тому роботи, присвячені проблемам підвищення довговічності бурового інструменту, є актуальними, мають наукове і практичне значення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Заготовки корпусів бурових доліт виготовляють методами порошкової металургії шляхом спікання твердого сплаву або литва у піщано-земляні або металеві форми для отримання цих заготовок корпусів зі сталі, а також в умовах одиничного виробництва – з прокату.

Метод відцентрового литва [2] дозволяє отримувати сталеві заготовки із високими фізико-механічними властивостями, в тому числі біметалеві та армовані [3-5], які практично неможливо одержувати іншими методами литва.

Застосовуючи широкий спектр сучасних матеріалів – сталей, кольорових металів, твердих сплавів і мінералокераміки, а також змінюючи вхідні параметри технологічного процесу, можна отримувати композиційні заготовки різної форми, розмірів та властивостей. Точність і якість отримання заготовок при відцентровому литві залежать від точності ливарної машини, точності виготовлення виливниці та її балансування, точності закріплення виливниці на передньому кінці шпинделя ливарної машини, а також від технологічних параметрів процесу відцентрового литва та просторового розміщення осі обертання шпинделя (горизонтальне, вертикальне, похиле) [5, 6]. На властивості заготовки впливають такі основні технологічні параметри [2, 3, 6–8]: швидкість обертання форми; температура виливниці; наявність теплоізоляційного покриття на внутрішній поверхні виливниці; температури розтопленого металу, що заливають у виливницю, дозування металу, швидкість заливання металу та швидкість подачі армуючих частинок у виливницю; температура підігріву і розміри армуючих частинок. Тому при виготовленні відцентровим литвом вилівок основним напрямком покращення якості виробів є вдосконалення

технології виготовлення, в тому числі і за рахунок використання сучасних систем комп'ютерного моделювання [7, 8].

В роботах [9, 10] дослідили процеси відцентрового лиття листопрокатних валків – гладких циліндричних деталей з циліндричними східками. У праці [11] дослідили ступінь напруженого стану біметалевих валків для прокатних станів.

Відомо, що залишкові напруження, які виникають у виливку, погіршують його якість. Вказані напруження у заготовці також можуть істотним чином впливати на точність виготовлення деталі, що визначатиме експлуатаційні властивості всього виробу.

Проведений аналіз наукової та патентної літератури свідчить, що автори, в основному, зосереджувались на вивченні технологічних параметрів процесу литва, кристалізації виливок та визначенні залишкових напружень у гладких циліндричних деталях, однак, практично відсутні відомості про напружений стан у заготовках складної форми, до яких належать лопатеві долота.

Мета роботи полягає у дослідженні процесу отримання литих заготовок лопатевих доліт, визначенні рівня внутрішніх залишкових напружень та характеру розподілу цих напружень у тілі заготовки засобами комп'ютерного моделювання.

Викладення основного матеріалу. Як програмне забезпечення для побудови твердотільної 3D-моделі виливки вибирали CAD-систему SolidWorks – продукт компанії SolidWorks Corporation, який являє собою систему автоматизованого проектування, інженерного аналізу та підготовки виробництва для виробів будь-якої складності й призначення.

Процес побудови 3D-моделі в середовищі SolidWorks базується на створенні об'ємних геометричних елементів і виконанні різних операцій над ними. Модель виливка і форми показані на рисунку 1.

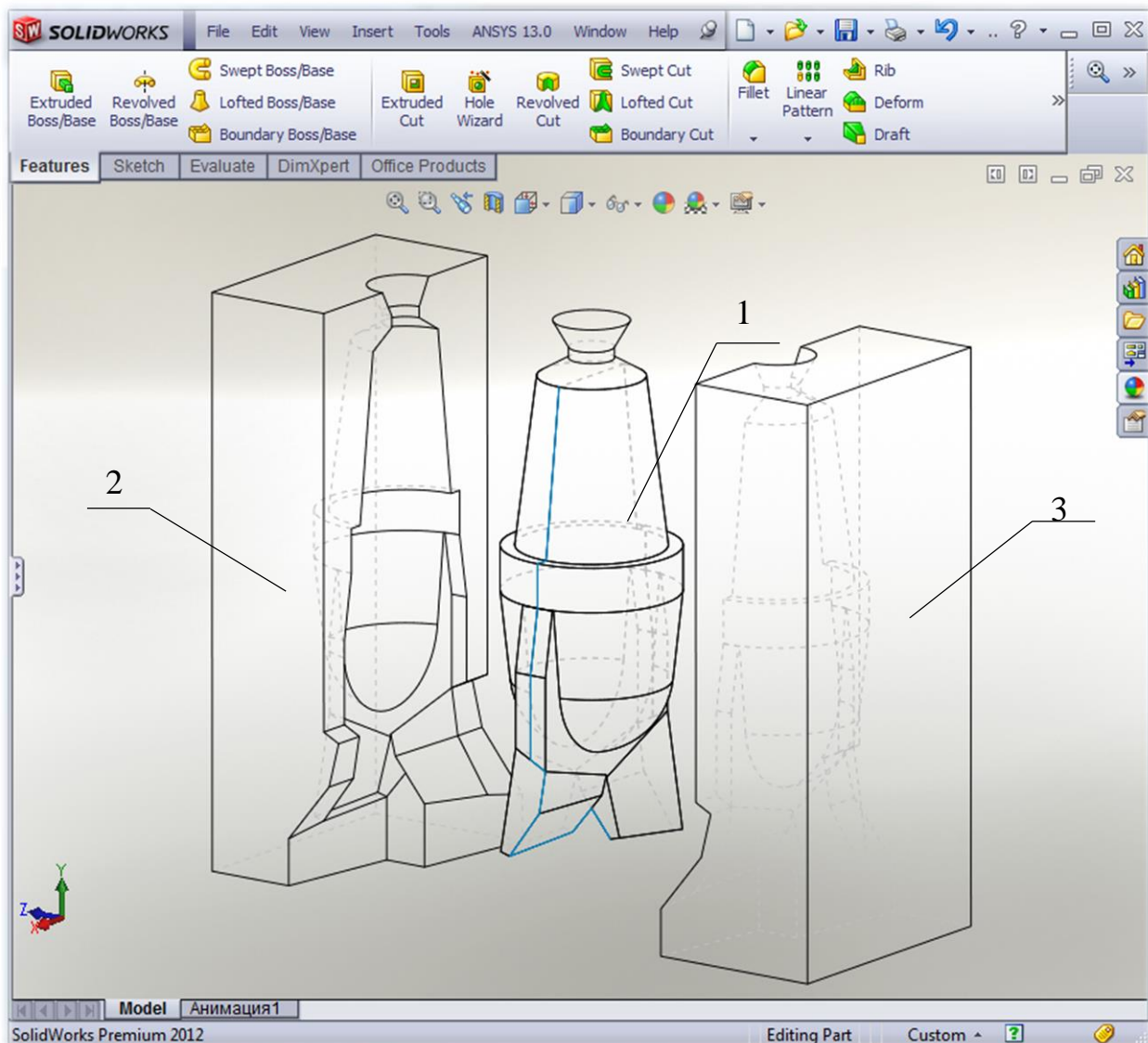

Рис. 1. Схема заготовки лопатевого долота (1) та елементів кокля (2, 3) у рознесеному вигляді

Ливарну форму в SolidWorks будували за допомогою інструментів, спеціально призначених для побудови цих форм, які забезпечують гарантовану відсутність інтерференції під час складання збірки, що є дуже важливим при проведенні досліджень для складних за формою заготовок. У результаті всіх побудов отримали 3D-модель вилівка і форми, які експортувалися в програму ProCast.

Після генерації кінцево-елементної сітки в програмі (рис. 2) починається підготовка до розрахунку. Суть підготовки полягає у присвоєнні елементам розрахункової області властивостей (теплових, усадочних, деформаційних та ін.), складу необхідних матеріалів та задання граничних і початкових умов.

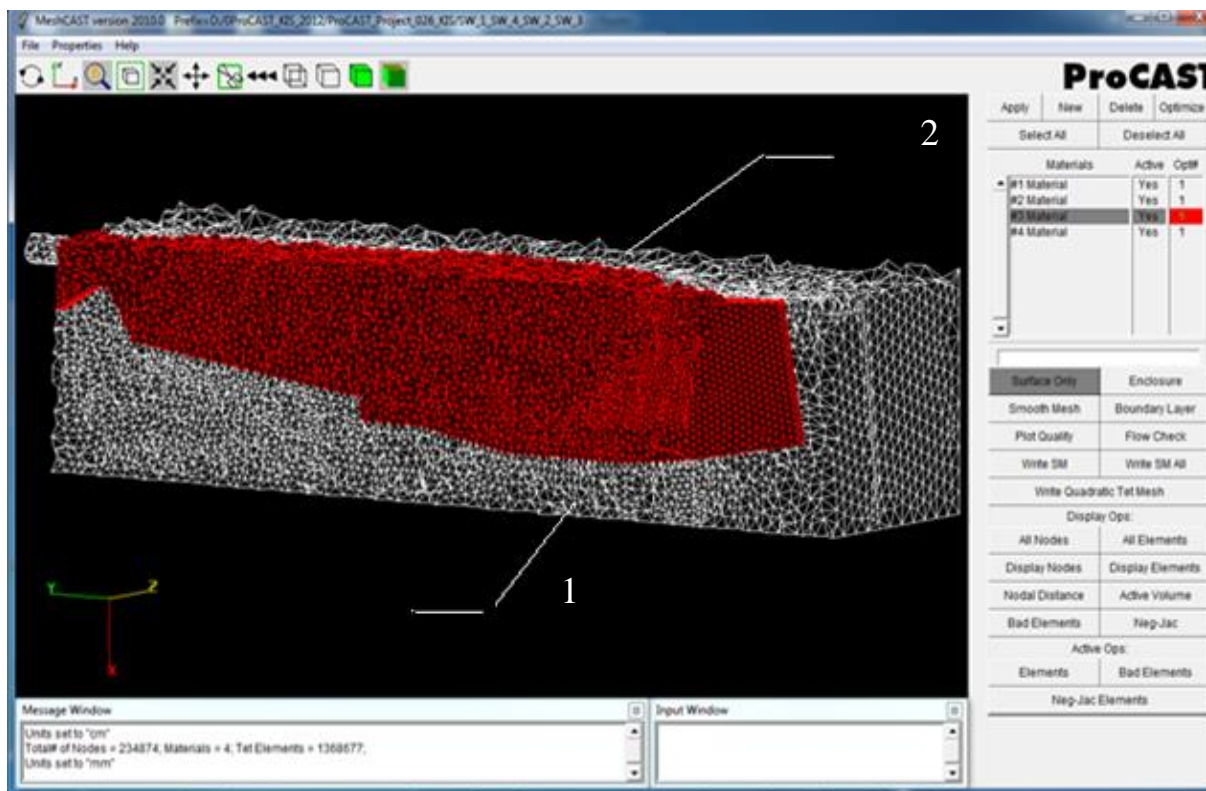

Рис. 2. Генерація просторової сітки в системі Pro-Cast:
1 – заготовка лопатевого долота; 2 – елемент кокілю

Наступними кроками моделювання були: вибір матеріалів (табл. 1), створення контактних поверхонь між компонентами і призначення їхніх типів, встановлення значення коефіцієнта тепловіддачі для кожної контактної поверхні, встановлення граничних умов (тиск, швидкість, температура, вага).

Додали в базу даних матеріалів ProCAST новий матеріал – сталь 20ХН, хімічний склад якої подано в таблиці 1, згідно з ГОСТ 4543 – 71, а її фізико-механічні властивості – в таблиці 2.

Таблиця 1

Хімічний склад у % (вагові) сталі 20ХН за ГОСТ 4543 – 71

C	Si	Mn	Ni	S	P	Cr	Cu
0,20	0,27	0,55	1,20	0,03	0,03	0,60	0,30

Таблиця 2

Фізико-механічні властивості сталі 20ХН за ГОСТ 4543 – 71

$\sigma_{0,2}$, МПа	σ_B , МПа	δ_5 , %	ψ , %	KCU, Дж / см ²
590	780	14	50	78

Описуємо цей процес для вибраного матеріалу вилівка – сталь 20ХН. Для заливання розтопленої сталі у форму використали модуль програми Fluids Module (рис. 3). За кольірною шкалою в градусах Цельсія (°C), яка розташована на рисунку зліва контролювали температуру рідкого сплаву. Перебіг заповнення вилівка зображено на рис. 3. Модуль розрахунку залишкових напружень дозволяє обчислювати як термічні напруження, так і напруження, що виникають при взаємодії вилівка з формою та іншою технологічною оснасткою. Залишкові напруження розраховуються у вилівку за пружно-в'язкопластичною моделлю, а ливарну форму (кокілю) для спрощення досліджень задавали як абсолютно жорстке тіло. Програма також має спеціальний алгоритм для визначення контактної взаємодії між

виливком і формою. Модуль розрахунку напружень дозволяє розраховувати залишкові напруження, пластичні деформації, «терсічні» тріщини і отримувати кінцеву форму вилівка з урахуванням деформацій та діючих залишкових напружень. Зміну величини ефективних напружень вилівку в часі зображено на рис. 4.

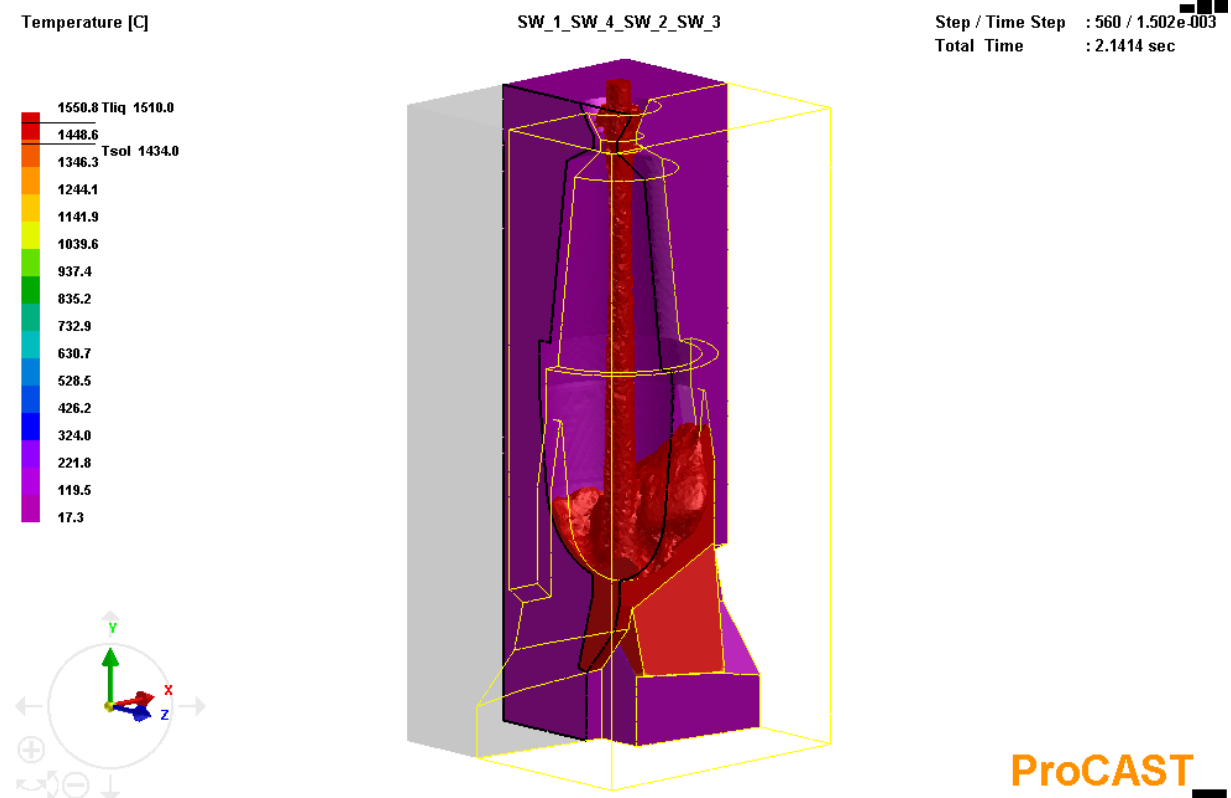

Рис. 3. Схема заливання форми розтопленою сталлю в момент часу 2,1414 с

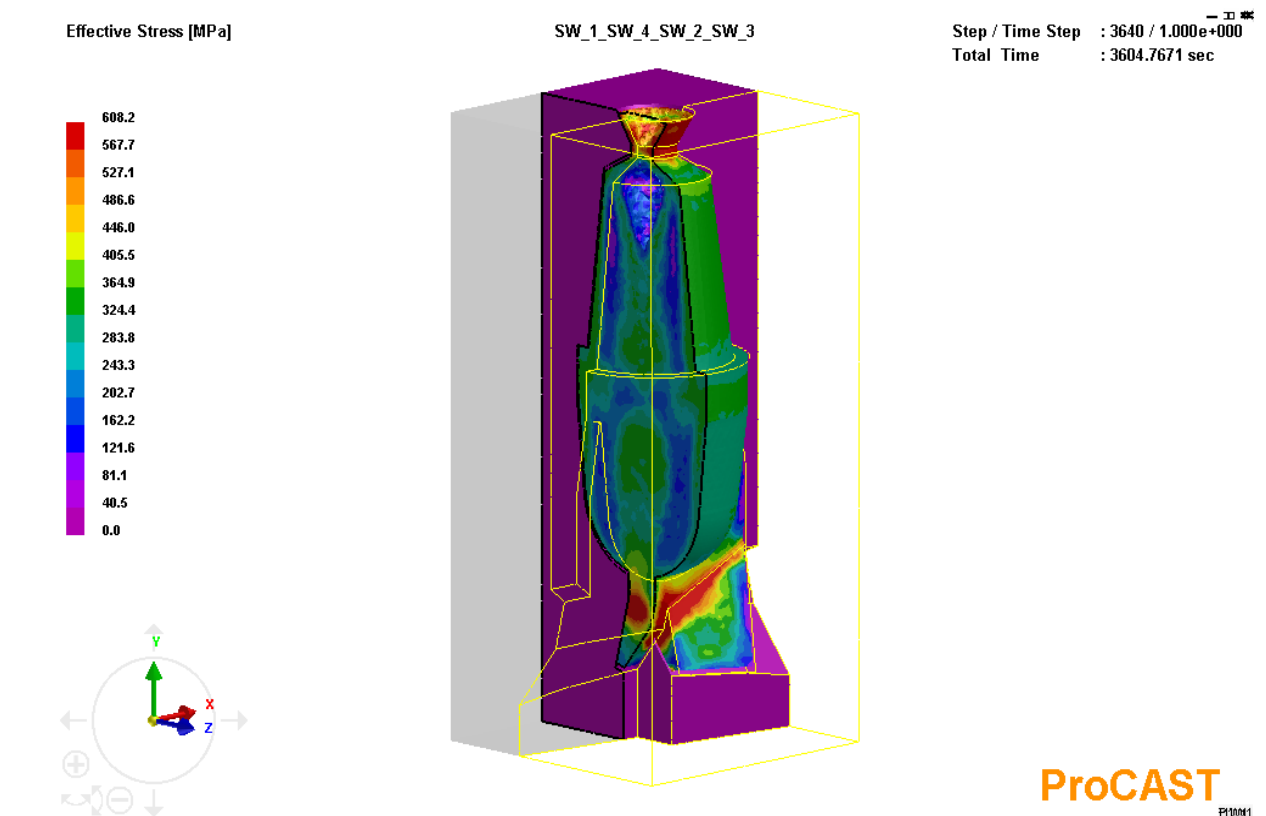

Рис. 4. Залишкові напруження в тілі вилівка в момент часу 3605 с.

Із рисунка 4 видно, що найменший рівень залишкових напружень у виливку виникає на зовнішньому ребрі меншої основи конуса замкової нарізі, середній – на криволінійних ділянках спряження лопаті із циліндричною частиною виливка найменшої товщини, а найбільший рівень цих напружень спостерігається в основі паза між лопатями заготовки.

Відмітимо, що мінімальний рівень залишкових ливарних напружень досягається на зовнішньому ребрі меншої основи конуса замкової нарізі та становить 270 МПа, а проміжне значення досягається в точці початку спряження лопаті із сферичною частиною виливка і складає 330 МПа.

Із рис. 4 також видно, що максимальний рівень залишкових напружень становить 608 МПа в основі паза заготовки між лопатями, який, практично близький до $\sigma_{0,2} = 590$ МПа матеріалу виливка (сталь 20ХН). Такий рівень залишкових ливарних напружень не спричиняє виникнення ливарних тріщин заготовки. Для усунення цих залишкових напружень слід застосувати операцію термічної обробки – відпал або оптимізувати конфігурацію ливарної форми. Для підвищення ресурсу роботи кокіля та покращення умов кристалізації виливка на робочій поверхні цього кокіля доцільно сформувати оксидне покриття, наприклад шляхом напилення алюмінію з подальшим оксидування його верхнього шару в електроліті в режимі мікродугових розрядів.

На рис. 5 показано графічні залежності зміни ефективних напружень за часом у виливку.

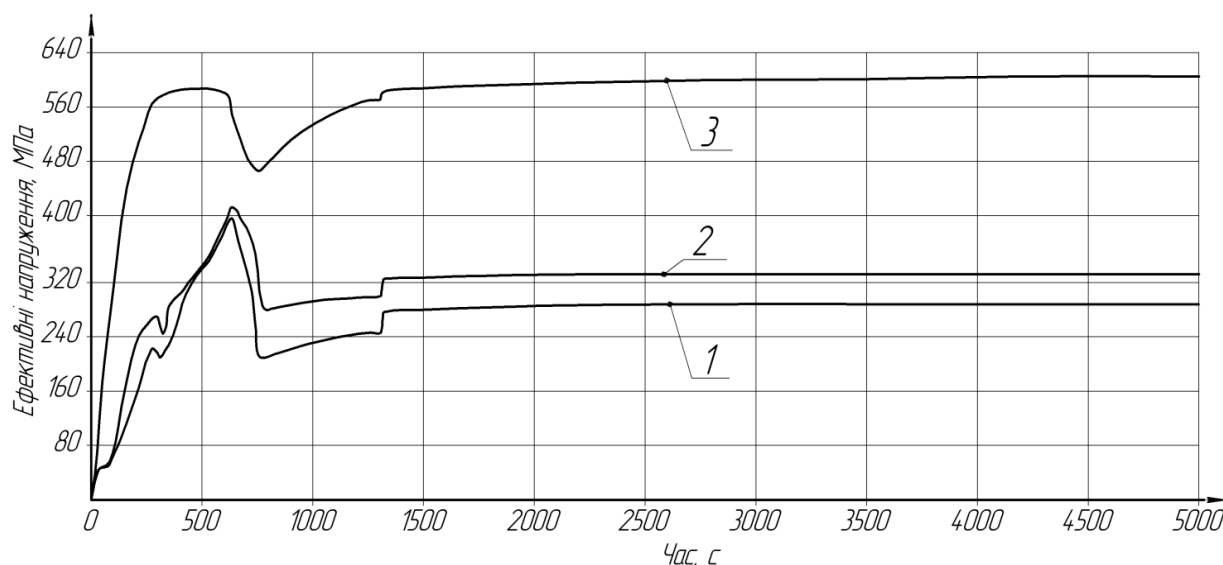

Рис. 5. Залежність зміни ефективних напружень у найбільш характерних точках тіла виливка від часу:

1 – точка на зовнішньому ребрі меншої основи конуса замкової нарізі;

2 – початок контуру лопаті на корпусі долота; 3 – основа паза між лопатями заготовки

Аналіз графічних залежностей, наведених на рис. 5 показав зростання рівня напружень в процесі кристалізації металу виливка у всіх досліджуваних точках. Слід зазначити, що у початковий момент кристалізації заготовки спостерігається різке зростання рівня залишкових напружень у всіх точках виливка приблизно на протязі 500 с, далі рівень напружень дещо спадає – біля 1000 с, і стабілізується при подальшому затвердінні виливка після 1700 с. Це можна пояснити структурними перетвореннями, які відбуваються у виливку, в процесі його кристалізації у всьому тілі заготовки.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Комп'ютерне моделювання процесу отримання литої заготовки лопатевого долота дозволило досить детально проаналізувати процес заповнення форми рідкою сталлю та оцінити рівень внутрішніх залишкових напружень у будь-якій точці тіла заготовки.

Програмне забезпечення ProCAST дозволяє проводити комплексне моделювання ливарного процесу і виявляти основні дефекти у заготовці, характер усадки, напружено-деформований стан ще на стадії створення технології отримання заготовок. Такий підхід дозволяє суттєво скоротити час на проектування технологічного процесу литва, економити матеріали, а також проводити оптимізацію процесу шляхом створення пробних партій виливок.

Встановлено зону концентрації максимальних залишкових напружень у тілі виливка в основі паза між лопатями. Запропоновано покращити напружений стан, застосовувавши термічну операцію – відпал для зниження рівня цих напружень.

Проведення подальших досліджень планується в напрямку оптимізації технологічних параметрів процесу отримання заготовок для багатолопатевого доліт.

Список використаної літератури:

1. Pryhorovska T.O. Study on rock reaction force depending on PDC cutter placement / T.O. Pryhorovska // *Machining Science and Technology*. – 2017. – Vol. 21, Issue 1. – Pp. 37–66. – Access mode : <http://dx.doi.org/10.1080/10910344.2016.1260429>.
2. Юдин С.Б. Центробежное литье / С.Б. Юдин, М.М. Левин, С.Е. Розенфельд. – М. : Машиностроение, 1972. – 360 с.
3. Бугай Ю.Н. Центробежно-армированный породоразрушающий буровой инструмент / Ю.Н. Бугай, И.В. Воробьев. – Львов : Вища школа : Изд-во при Львов. ун-те, 1989. – 205 с.
4. А. с. 1001573 СССР, МКИ В 22 D 19/02. Способ получения армированных отливок / Ю.Н. Бугай, Э.Б. Милевский, Р.Т. Карпик, И.О. Загайдук и др. – № 3216252/22-02 ; заявл. 15.12.80. – 8 с.
5. Пат. 72194 Україна, МПК В 22 D 13/02. Машина для відцентрового литва та армування виливків / І.О. Шуляр, Л.О. Борушак, С.Л. Борушак. – № 201200992 ; заявл. 31.01.12 ; опубл. 10.08.12, Бюл. № 15.
6. Шуляр І.О. Технологія та устаткування для отримання армованих виливків відцентровим литвом із змінним положенням осі обертання форми / І.О. Шуляр, Л.О. Борушак, В.Г. Панчук // Науковий Вісник Донбаської державної машинобудівної академії. – Краматорськ, 2012. – № 2 (10 Е). – С. 154–163.
7. Шуляр І. Дослідження руху твердих частинок у рідкому сплаві при відцентровому армуванні з двома взаємно перпендикулярними осями обертання ливарної форми / І.Шуляр, М.Маковійчук, Л.Роп'як // Наукові нотатки. – Луцьк, 2013. – № 40. – С. 321–330.
8. Роп'як Л.Я. Вплив технологічних параметрів процесу відцентрового армування на показники якості деталей / Л.Я. Роп'як, І.О. Шуляр, О.М. Богаченко // Восточно-Европейский журнал передовых технологий. – 2016. – Т. 1, № 5 (79). – С. 53–62.
9. Жижкина Н.А. Центробежное литье листопркатных валков : монография / Н.А. Жижкина. – Брянск : БГТУ, 2016. – 180 с.
10. Серебряков С.П. Особенности центробежного литья с вертикальной осью вращения / С.П. Серебряков, Я.В. Фролов, Б.В. Фокин // Литейное производство. – 2007. – № 1. – С. 18–20.
11. Будагьянц Н.А. Поиск методов определения степени напряженного состояния биметаллических валков для непрерывных тонколистовых прокатных станов / Н.А. Будагьянц, Н.А. Жижкина, В.И. Кондратенко // Ресурсозберігаючі технології виробництва та обробки тиском матеріалів у машинобудуванні : зб. наук. пр. – Луганськ : СТУ, 2000. – С. 98–103.

References:

1. Pryhorovska, T.O. (2017), «Study on rock reaction force depending on PDC cutter placement», *Machining Science and Technology*, Vol. 21, Issue 1, pp. 37–66, available at: <http://dx.doi.org/10.1080/10910344.2016.1260429>
2. Judin, S.B., Levin, M.M. and Rozenfel'd, S.E. (1972), *Centrobezhnoe lit'e*, Mashinostroenie, Moskva, 360 p.
3. Bugaj, Ju.N. and Vorob'ev, I.V. (1989), *Centrobezhno-armirovannyj porodorazrushajushhij burovoj instrument*, Vishha shkola, Izd-vo pri L'vov. un-te, L'vov, 205 p.
4. Bugaj, Ju.N., Milevskij, Je.B., Karpik, R.T., Zagajduk, I.O. and others (1980), *MKI B 22 D 19/02. Sposob poluchenija armirovannyh otlivok* [Method for the production of reinforced castings], SSSR, A. s. № 1001573, 8 p.
5. Shuljar, I.O., Borushhak, L.O. and Borushhak, S.L. (2012), *MPK B 22 D 13/02. Mashyna dlja vidcentrovogo lytva ta armuвання vylyvkiv* [Machine for centrifugal casting and reinforcement of castings], Ukrai'na, Pat. 72194, Bjul. № 15.
6. Shuljar, I.O., Borushhak, L.O. and Panchuk, V.G. (2012), «Tehnologija ta ustatkuvannja dlja otrymannja armovanyh vylyvkiv vidcentrovym lytvom iz zminnym polozhennjam osi obertannja formy», *Naukovyj Visnyk Donbas'koi' derzhavnoi' mashynobudivnoi' akademii'*, No. 2 (10 E), Kramators'k, pp. 154–163.
7. Shuljar, I., Makovijchuk, M. and Rop'jak, L. (2013), «Doslidzhennja ruhu tverdyh chastynok u ridkomu splavi pry vidcentrovomu armuванні z dvoma vzajemno perpendykuljarnymy osjamy obertannja lyvarnoi' formy», *Naukovi notatky*, No. 40, Luc'k, pp. 321–330.
8. Rop'jak, L.Ja., Shuljar, I.O. and Bogachenko, O.M. (2016), «Vplyv tehnologichnyh parametrov procesu vidcentrovogo armuвання na pokaznyky jakosti detalej», *Vostochno-Evropejskij zhurnal peredovyh tehnologij*, Vol. 1, No. 5 (79), pp. 53–62.
9. Zhizhkina, N.A. (2016), *Centrobezhnoe lit'e listoprokatnyh valkov*, monografija, BGTU, Brjansk, 180 p.
10. Serebrjakov, S.P., Frolov, Ja.V. and Fokin, B.V. (2007), «Osobennosti centrobezhnogo lit'ja s vertikal'noj os'ju vrashhenija», *Litejnoe proizvodstvo*, No. 1, pp. 18–20.
11. Budag'janc, N.A., Zhizhkina, N.A. and Kondratenko, V.I. (2000), «Poisk metodov opredelenija stepeni naprjazhennogo sostojanija bimetallicheskih valkov dlja nepreryvnyh tonkolistovyh prokatnyh stanov», *Resursozberigajuchi tehnologii virobництва ta obrobki tiskom materialiv u mashinobuduvanni*, zbirnik naukovih prac', SNU, Lugans'k, pp. 98–103.

Пригоровська Тетяна Олексіївна – асистент кафедри інженерної та комп'ютерної графіки Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу.

Наукові інтереси:

– математичне моделювання;

– комп'ютерне моделювання отримання заготовок, взаємодії об'єктів і технологічних процесів.

E-mail: t_pryhorovska@nung.edu.ua.

Роп'як Любомир Ярославович – кандидат технічних наук, старший науковий співробітник, доцент кафедри комп'ютерного машинобудування Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу.

Наукові інтереси:

- математичне моделювання;
  - розроблення технологічних процесів зміцнення деталей покриттями та складання виробів.
- E-mail: l_gorjak@ukr.net.

Когут Ігор Степанович – інженер

Наукові інтереси:

- розроблення комп'ютерних програм, комп'ютерне моделювання;
- програмування верстатів з ЧПК.

Панчук Віталій Георгійович – доктор технічних наук, професор, завідувач кафедри комп'ютерного машинобудування Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу.

Наукові інтереси:

- математичне і комп'ютерне моделювання;
- робототехнічні системи;
- дослідження процесів різання металів.

Борушак Любомир Онуфрійович – кандидат технічних наук, доцент кафедри комп'ютерного машинобудування Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу.

Наукові інтереси:

- відцентрове литво та армування виливок;
- розроблення технологічних процесів відцентрового армування.

Шуляр Ірина Орестівна – кандидат технічних наук, доцент кафедри комп'ютерного машинобудування Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу.

Наукові інтереси:

- дослідження формоутворення деталей;
- комп'ютерне моделювання.

Стаття надійшла до редакції 26.10.17.